

MONIKA WIŚNIEWSKA

Instytut Historii Nauki PAN

ORCID: 0000-0002-4752-3082

mwisniewska@ihnpn.pl

Prawa kobiet jako pole zimnowojennej rywalizacji NRD i RFN

Alexandria N. Ruble, *Entangled Emancipation. Women's Rights in Cold War Germany*, University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London 2023, 238 ss.

„W 1900 r. niemieccy ustawodawcy uchwalili *Kodeks cywilny*, kontrowersyjne prawo, które uznawało kobiety za obywateli drugiej kategorii w zakresie małżeństwa, praw rodzicielskich i majątku małżeńskiego” – ta mocna i dość dyskusyjna teza wprowadza czytelnika w problematykę wydanej w 2023 r. monografii Alexandrii N. Ruble pt. *Entangled Emancipation. Women's Rights in Cold War Germany* (s. 4). Autorka ukazała historię zmagania o prawną i faktyczną równość kobiet w Niemczech po drugiej wojnie światowej, przedstawiła dzieje rozwoju prawa rodzinnego oraz odmienne modele emancypacji kobiet w obu niemieckich państwach, wpisując je w kontekst rywalizacji zimnowojennej.

Bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej prace nad zmianą niemieckiego prawa przebiegały pod hasłem denazyfikacji, a polegały głównie na usuwaniu treści pochodzących z ideologii narodowego socjalizmu oraz nawiązujących do niej¹. W 1949 r. nowo utworzone państwa niemieckie zadekretowały w swoich ustawach zasadniczych równouprawnienie kobiet i mężczyzn. Nie nastąpiła jednak ani natychmiastowa, ani całkowita recepcja tych idei w życiu

¹ M. Löhing, *Neue Zeiten – Altes Recht. Die Anwendung von NS-Gesetzen durch deutsche Gerichte nach 1945*, De Gruyter Oldenbourg, Berlin–Boston 2017 (*Zeitgeschichte im Gespräch*, 24), s. 7; P. Fiedorczyk, *Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*” 2009, t. 31, s. 355–380.

rodzinnym i społecznym ani na rynku pracy, nawet w NRD, gdzie równouprawnienie kobiet wdrażano dość rewolucyjnie, a gwarancje konstytucyjne miały natychmiastową moc obowiązującą, automatycznie znosząc akty prawne pozostające z nimi w sprzeczności. W 1950 r. zapisy konstytucji NRD zostały uszczegółowione ‘Ustawą o ochronie matki i dziecka oraz prawach kobiet’. Państwo promowało ideał kobiety łączącej aktywność zawodową z macierzyństwem, rozbudowując sieć infrastruktury opiekuńczo-wychowawczej dla dzieci, przede wszystkim opiekę żłobkową i przedszkolną, którą stopniowo objęto niemal całą populację najmłodszych obywateli Niemiec Wschodnich. Kodeks prawa rodzinnego NRD z 1965 r. akcentował partnerstwo małżonków oraz równe prawa i obowiązki kobiet i mężczyzn w wychowywaniu dzieci. Równouprawnienie motywowane było tam nie tylko ideologicznie, poprzez nawiązanie do radzieckiego komunizmu, ale przede wszystkim ekonomicznie, na wzór założeń gospodarki ZSRR i powiązania jej z tzw. produktywizacją kobiet. Pod koniec lat osiemdziesiątych ponad 90 proc. kobiet w NRD zatrudnionych było w pełnym wymiarze godzin. Jaskrawe przejawy ich dyskryminacji, takie jak dysproporcje w zarobkach wobec pensji mężczyzn, bariery na drodze awansu zawodowego, a przede wszystkim znaczące obciążenie (to bowiem na kobiety poza pełnowymiarową pracą zawodową spadała większość obowiązków domowych i opiekuńczych) świadczyły o rozmiękaniu się ideologicznych deklaracji z realiami codziennego funkcjonowania².

RFN wybrało odmienną drogę do równouprawnienia kobiet, spójną z wartościami konserwatywnymi, promowaniem tradycyjnego modelu rodziny oraz zasadą pomocniczości państwa wobec obywateli, w tym nieingerowania władz w życie prywatne rodzin i wychowanie dzieci poza sytuacjami wyjątkowymi. W tym przypadku trzymanie się ducha i litery niemieckiego kodeksu cywilnego (*Bürgerliches Gesetzbuch*) trwało dłużej. Mężowie mieli przywilej decydowania we wszystkich spornych sprawach małżeńskich, rodzinnych i opiekuńczych, a także prawo do wypowiedzenia stosunku pracy swojej żony i zarządzania jej majątkiem. Po wprowadzeniu równouprawnienia ustawą zasadniczą z 1949 r. ustalono, że do 1953 obowiązywał będzie czteroletni okres przejściowy, w którym nierówności płciowe stopniowo będą usuwane z zapisów prawnych. Faktycznie jednak dopiero w 1957 r. uchwalono ustawę o równouprawnieniu – *Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau*, która znosiła tzw. paragraf posłuszeństwa uprzywilejowujący mężczyzn³. Zasadnicze zmiany nastąpiły jednak dopiero po objęciu rządów przez koalicję socjalliberalną w 1969 r. oraz ukształtowaniu się nowego ruchu kobiet, któ-

² J. Trajman, *Przyrodnie siostry – sytuacja kobiet z byłej RFN i NRD trzydzieści lat po zjednoczeniu Niemiec*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2020, nr 28, s. 155–179: <<https://doi.org/10.35757/RPN.2020.28.11>> [dostęp: 1 VII 2026].

³ *Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiete des bürgerlichen Rechts*, „Bundesgesetzblatt” 1957, Tl. 1, Nr. 26.

ry domagał się ich uczestnictwa w życiu publicznym i społecznym. W latach siedemdziesiątych przeprowadzono kolejne reformy modernizujące dotychczasowe prawodawstwo rodzinne i silniej akcentujące zasadę partnerstwa w małżeństwie⁴.

Ruble prześledziła w książce *Entangled Emancipation* genezę i przebieg odmiennych procesów modernizacji prawa cywilnego w obu państwach, a przede wszystkim regulacji dotyczących praw kobiet. Nie ograniczyła się do formalnoprawnych analiz prawodawstwa równościowego, ale zweryfikowała progres sytuacji rodzinnej, społecznej i zawodowej niemieckich kobiet, który w każdym z państw dokonywał się w innym tempie. Przybliżyła ponadto złożone implikacje zmian prawnych oraz ich konsekwencje w życiu codziennym obywaterek NRD i RFN.

Autorka recenzowanej tu monografii jest historyczką dziejów najnowszych, specjalizującą się w historii powojennych Niemiec ze szczególnym uwzględnieniem historii prawa rodzinnego oraz studiów nad płcią społeczno-kulturową (*gender studies*). Ukończyła Uniwersytet Karoliny Północnej w Chapel Hill, a w 2017 r. obroniła tam rozprawę doktorską pt. „*Equal but Not the Same*”. *The Struggle for „Gleichberechtigung” and the Reform of Marriage and Family Law in East and West Germany, 1945–1968*⁵. Do grona jej mentorów należeli wybitni uczeni, w tym niemiecko-amerykańscy badacze historii społecznej powojennych Niemiec – Karen Hagemann oraz Konrad Jarausch. Aktualnie Ruble jest pracowniczką naukową Wydziału Historii Uniwersytetu w Idaho, a także stypendystką Kulturwissenschaftliches Institut Essen⁶. W swojej monografii podjęła próbę rekonstrukcji i oceny wkładu ruchów feministycznych w proces równouprawnienia kobiet, ukazując go jako istotny element zimnowojennej konkurencji państw pozostających w strefie wpływów ZSRR z krajami Zachodu na przykładzie NRD i RFN. Autorka przedstawiła dwie odmienne ścieżki odchodzenia od dyskryminacji kobiet zarówno w sferze publicznoprawnej, jak i w życiu rodzinnym, a także ukazała znuansowane efekty tych procesów. Nie tylko tematycznie, ale i metodologicznie odważna praca Ruble spotkała się z żywym zainteresowaniem badaczy, o czym świadczą recenzje opublikowane w renomowanych czasopismach naukowych⁷ oraz opinie wyrażone przez znaczących historyków. Znalazła się wśród nich badaczka najnowszej historii politycznej i społecznej Niemiec Donna

⁴ J. Trajman, *Przyrodnie...*, s. 157–158.

⁵ A.N. Ruble, *„Equal but Not the Same”. The Struggle for „Gleichberechtigung” and the Reform of Marriage and Family Law in East and West Germany, 1945–1968*, University of North Carolina, Chapel Hill 2017: <<https://doi.org/10.17615/zrr7-8r47>> [dostęp: 1 VII 2026].

⁶ Curriculum vitae Alexandrii N. Ruble, 3 IV 2026, w zbiorach autorki.

⁷ Zob. np.: Ch. Ewing, *„Entangled Emancipation: Women’s Rights in Cold War Germany” by Alexandria N. Ruble*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 2023, „Central European History” 2025, vol. 58, issue 4, s. 495–497: <<https://doi.org/10.1017/S0008938925000366>> [dostęp: 1 VII 2026]; S.C. Huneke, *„Entangled Emancipation: Women’s Rights in Cold War Germany” by Alexandria N. Ruble*, „Journal of Social History” 2025, vol 59, issue 1, s. 210–212: <<https://doi.org/10.1093/jsh/shae074>> [dostęp: 1 VII 2026].

Harsch⁸, autorka pracy *Revenge of the Domestic. Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic* wydanej dwie dekady temu nakładem Princeton University Press⁹.

Monografia *Entangled Emancipation* należy do tego rodzaju publikacji naukowych, które nie przytłaczają czytelnika ani objętością, ani stylem narracji. Składa się z pięciu rozdziałów, liczy 238 stron, a napisana została przystępnym, komunikatywnym językiem. Ramowe i wewnętrzne cezury książki wyznaczyły zarówno daty uchwalania istotnych dla tematu aktów prawnych, jak i wyodrębnione przez autorkę rundy debat nad modernizacją prawodawstwa rodzinnego. Zastosowane w pracy ujęcie porównawcze odnosi się nie tylko do geopolityki (komunistyczny Wschód i demokratyczny Zachód, NRD i RFN), ale także do chronologii. Autorka zestawia efekty powojennych procesów modernizacyjnych, których celem była poprawa prawno-rodzinnego statusu kobiet oraz dyskryminujących je zapisów *Bürgerliches Gesetzbuch*. Nie jest to pierwsza praca poświęcona problematyce kobiecej w powojennych Niemczech. Należy tu przywołać przynajmniej wybrane publikacje wspomnianej Donny Harsch, w tym współredagowaną przez nią książkę *Gendering Post-1945 German History. Entanglements* z 2019 r., do której Ruble napisała rozdział *Children, Church, and Rights East and West German Protests against Family Law Reforms in the 1950s*¹⁰. Warto również zauważyć prace Jane Freeland¹¹ czy Anny Kaminsky – badaczki dyktatury Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (SED) i dyrektorki zarządzającej Stiftung Aufarbeitung der SED-Diktatur, autorki wielokrotnie wznawianej monografii pt. *Frauen in der DDR*¹² – oraz przywołać przeglądową publikację Joanny Trajman pt. *Przyrodnie siostry – sytuacja kobiet z byłej RFN i NRD trzydzieści lat po zjednoczeniu Niemiec*, w której autorka, posługując się sugestywną metaforą, analizuje na tle procesów historycznych odmienne sytuacje rodzinne i społeczno-zawodowe kobiet w Niemczech Zachodnich i nowych krajach związkowych na wschodzie¹³.

Mimo że książka *Entangled Emancipation* napisana została lekkim piórem, to zapoznanie się z aparatem krytycznym pozwala się przekonać, jak szeroko zakro-

⁸ D. Harsch, *Alexandria N. Ruble*. „Entangled Emancipation: Women's Rights in Cold War Germany”, „The American Historical Review” 2025, vol. 130, issue 1, s. 481–482: <<https://doi.org/10.1093/ahr/rhae600>> [dostęp: 1 VII 2026].

⁹ Zob. też, *Revenge of the Domestic. Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*, Princeton University Press, Princeton 2007: <<https://doi.org/10.2307/j.ctv346sw4>> [dostęp: 1 VII 2026].

¹⁰ A.N. Ruble, *Children, Church, and Rights East and West German Protests against Family Law Reforms in the 1950s*, [w:] *Gendering Post-1945 German History. Entanglements*, ed. K. Hagemann, D. Harsch, F. Brühöfener, Berghahn, New York–Oxford 2019, s. 115–135: <<https://doi.org/10.3167/9781789201918>> [dostęp: 1 VII 2026].

¹¹ J. Freeland, *Feminist Transformations and Domestic Violence Activism in Divided Berlin, 1968–2002*, Oxford University Press, Oxford 2022: <<https://doi.org/10.5871/bacad/9780197267110.001.0001>> [dostęp: 1 VII 2026].

¹² A. Kaminsky, *Frauen in der DDR*, Ch. Links Verlag, Berlin 2017.

¹³ J. Trajman, *Przyrodnie...*, s. 155–179.

jonych prac wymagało jej przygotowanie. Podstawa źródłowa publikacji świadczy o żmudnych kwerendach, poprzedzających powstanie tekstu. Ruble objęła nimi archiwa różnej proveniencji. Szczególnie interesował ją materiał dokumentacyjny wytworzony przez administracje państwowe Niemiec Wschodnich i Zachodnich, władze partyjne, organizacje kobiece oraz instytucje kościelne. Korzystała przede wszystkim z zasobów Bundesarchiv w Berlinie-Lichterfelde i Koblencji, Archiv der deutschen Frauenbewegung w Kassel, Parlamentsarchiv des Deutschen Bundestags w Berlinie, Archiv des Liberalismus w Gummersbach, Evangelischen Zentralarchiv w Berlinie, Katholischer Deutscher Frauenbund Archiv w Kolonii oraz wielu innych. Wśród wykorzystanych przez autorkę źródeł pierwotnych można wyróżnić następujące kategorie: memoranda, petycje, listy, projekty ustaw, protokoły z posiedzeń i artykuły opiniotwórcze. Pozwoliły jej one odtworzyć przebieg dyskusji i negocjacji między członkami rządów w obu państwach niemieckich (komunistycznego pod kontrolą SED w NRD i kierowanego przez CDU/CSU w RFN) z uwzględnieniem głosów partii opozycyjnych w RFN, przede wszystkim lewicowej SPD oraz liberalnej FDP. Istotną bazę stanowiły ponadto źródła publikowane, głównie akty prawne dotyczące spraw rodzinnych i towarzyszące ich powstaniu oraz wprowadzaniu w życie komentarze ówczesnych ekspertów. Cennym uzupełnieniem, które interesująco ilustruje podejmowane w pracy zagadnienia, są ogólnokrajowe i lokalne materiały prasowe, w tym czasopisma kobiece: wschodnioniemieckie „Für Dich” i „Die Frau von Heute” oraz wydawany w Hamburgu „Constanze”. Literatura przedmiotu zamieszczona w wykazie bibliografii odzwierciedla aktualny stan badań nad tytułowym zagadnieniem, a zarazem potwierdza wiedzę autorki na temat ważkich procesów społecznych zachodzących w powojennych Niemczech oraz ich powiązania z unowocześnianiem prawa cywilnego, w tym rodzinnego¹⁴.

Od strony metodologicznej i warsztatowej na uwagę zasługuje fakt, że *Entangled Emancipation* została napisana z wyraźnym podejściem interdyscyplinarnym, z wykorzystaniem metodologii *gender studies*. Autorka zastosowała ponadto ujęcie porównawcze, które charakteryzuje się zintegrowanym, problemowo zorientowanym podejściem do historii społecznej obu państw¹⁵, które sama przybliżyła następująco:

[...] podział Niemiec bezpośrednio po drugiej wojnie światowej skłonił historyków do fa-
woryzowania odizolowanych narracji o Niemczech Wschodnich i Zachodnich. Dopiero
niedawno naukowcy zaczęli pisać „zintegrowane” niemieckie historie (niniejsza książka jest

¹⁴ Zob. np. D. Schwab, *Gleichberechtigung und Familienrecht im 20. Jahrhundert*, [w:] *Frauen in der Geschichte des Rechts*, Hrsg. U. Gerhard, C.H. Beck, München 1997, s. 790–827.

¹⁵ Por. K.H. Jarausch, *Po Hitlerze. Powrót Niemców do cywilizowanego świata 1945–1995*, Wydawnictwo „Nauka i Innowacje”, Poznań 2013, s. 41.

jedną z nich). Nie są to jedynie równoległe historie, które rozpoczęły się w 1945 r. i połączyły w 1990. Są to raczej historie splątane, w tym sensie, że oba państwa niemieckie stale na siebie wpływały podczas zimnej wojny [s. 12–13].

Recenzowaną książkę charakteryzują cechy typowe dla studiów porównawczych. Zestawia ze sobą analogiczne rodzaje prawa, instytucje i grupy społeczne w dwóch powojennych państwach niemieckich. Koncentruje się na wynikających z odmiennych ustrojów politycznych rozbieżnościach w zachodzących procesach, na ideologiach kształtujących debaty nad reformami prawa cywilnego w NRD i RFN oraz na nierównym tempie zmian społecznych i obyczajowych. Jak zauważa Ruble, debaty te toczyły się czasami synchronicznie, a czasami nieco asynchronicznie, pozostając jednak wzajemnie splątane. Łączyła je bowiem wspólna przeszłość – prawodawstwo i obyczaje z czasów Cesarstwa Niemieckiego, Republiki Weimarskiej oraz nazistowskich Niemiec (s. 13). Autorka nie ogranicza się wyłącznie do kontekstów niemiecko-niemieckich, lecz sytuuje wspomniane procesy modernizacyjne w szerszym, paneuropejskim nurcie przemian społecznych i prawnych.

Publikacja Alexandrii N. Ruble, daleka od jednostronnych ujęć i ocen, stanowi ważkie, odważne metodologicznie i zręcznie napisane studium, które uzupełnia dotychczasową wiedzę z zakresu historii społecznej Niemiec po drugiej wojnie światowej. Stanowi inspirację do dalszych poszukiwań i badania obszarów wzajemnych zależności, w tym nieoczywistych przestrzeni konkurowania ze sobą państw powojennego Wschodu i Zachodu Europy.

Bibliografia

- Ewing Ch., *„Entangled Emancipation: Women's Rights in Cold War Germany” by Alexandria N. Ruble*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 2023, „Central European History” 2025, vol. 58, issue 4: <<https://doi.org/10.1017/S0008938925000366>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Fiedorczyk P., *Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2009, t. 31.
- Frauen in der Geschichte des Rechts*, Hrsg. U. Gerhard, C.H. Beck, München 1997.
- Freeland J., *Feminist Transformations and Domestic Violence Activism in Divided Berlin, 1968–2002*, Oxford University Press, Oxford 2022: <<https://doi.org/10.5871/bacad/9780197267110.001.0001>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Gendering Post-1945 German History. Entanglements*, ed. K. Hagemann, D. Harsch, F. Brühöfener, Berghahn, New York–Oxford 2019: <<https://doi.org/10.3167/9781789201918>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiete des bürgerlichen Rechts*, „Bundesgesetzblatt” 1957, Tl. 1, Nr. 26.

- Harsch D., Alexandria N. Ruble, „*Entangled Emancipation: Women's Rights in Cold War Germany*”, „*The American Historical Review*” 2025, vol. 130, issue 1: <<https://doi.org/10.1093/ahr/rhae600>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Harsch D., *Revenge of the Domestic. Women, the Family, and Communism in the German Democratic Republic*, Princeton University Press, Princeton 2007: <<https://doi.org/10.2307/j.ctv346sw4>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Huneke S.C., „*Entangled Emancipation: Women's Rights in Cold War Germany*” by Alexandria N. Ruble, „*Journal of Social History*” 2025, vol 59, issue 1: <<https://doi.org/10.1093/jsh/shae074>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Jaraus K.H., *Po Hitlerze. Powrót Niemców do cywilizowanego świata 1945–1995*, Wydawnictwo „Nauka i Innowacje”, Poznań 2013.
- Kaminsky A., *Frauen in der DDR*, Ch. Links Verlag, Berlin 2017.
- Löhing M., *Neue Zeiten – Altes Recht. Die Anwendung von NS-Gesetzen durch deutsche Gerichte nach 1945*, De Gruyter Oldenbourg, Berlin–Boston 2017 (*Zeitgeschichte im Gespräch*, 24).
- Ruble A.N., *Children, Church, and Rights East and West German Protests against Family Law Reforms in the 1950s*, [w:] *Gendering Post-1945 German History. Entanglements*, ed. K. Hagemann, D. Harsch, F. Brühöfener, Berghahn, New York–Oxford 2019: <<https://doi.org/10.3167/9781789201918>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Ruble A.N., *Entangled Emancipation. Women's Rights in Cold War Germany*, University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London 2023.
- Ruble A.N., „*Equal but Not the Same. The Struggle for „Gleichberechtigung” and the Reform of Marriage and Family Law in East and West Germany, 1945–1968*”, University of North Carolina, Chapel Hill 2017: <<https://doi.org/10.17615/zrr7-8r47>> [dostęp: 1 VII 2026].
- Schwab D., *Gleichberechtigung und Familienrecht im 20. Jahrhundert*, [w:] *Frauen in der Geschichte des Rechts*, Hrsg. U. Gerhard, C.H. Beck, München 1997.
- Trajman J., *Przyrodnie siostry – sytuacja kobiet z byłej RFN i NRD trzydzieści lat po zjednoczeniu Niemiec*, „*Rocznik Polsko-Niemiecki*” 2020, nr 28: <<https://doi.org/10.35757/RPN.2020.28.11>> [dostęp: 1 VII 2026].